

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

Școala Doctorală „Istorie. Civilizație. Cultură”

TEZĂ DE DOCTORAT

– Rezumat –

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. Ioan Piso

Doctorand:

Annamária – Izabella Pázsint

2019

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

Școala Doctorală „Istorie. Civilizație. Cultură”

**Asociațiile private din orașele grecești ale Pontului Euxin
(secolele VI a. Chr. – III p. Chr.)**

– Rezumat –

Coordonator științific:
Prof. univ. dr. Ioan Piso

Doctorand:
Annamária – Izabella Pázsint

2019

Cuprins

Lista ilustrațiilor	7
Introducere.....	10
I. <i>Argumentum</i>	10
1. Obiectivele tezei	10
2. Ce este o asociație privată?	12
II. Încadrare geografică și cronologică.....	12
III. Date statistice	14
1. Sursele.....	14
2. Limba și limbajul inscripțiilor	16
IV. Metodologie.....	17
1. Bază de date	18
2. Social Network Analysis (SNA).....	19
3. Epigrafia digitală (XML & EpiDoc).....	20
V. Limitele cercetării.....	23
Capitolul I. Istoriografia problemei.....	25
I. Publicațiile monografice care au pus bazele cercetării	26
1. Estul grecesc.....	26
2. Occidentul latin.....	26
II. Lucrările de referință.....	28
III. Istoriografia asupra asociațiilor din nordul Mării Negre.....	32
IV. Noi direcții de cercetare	34
Capitolul II. Terminologia privitoare la asociații.....	36
I. Introducere.....	36
II. Terminologie antică.....	36
1. Varietatea lexicală și semantică.....	36
III. Formarea denumirilor antice	44
IV. Terminologie modernă.....	47
1. Denumirea asociațiilor în funcție de tipul inițiativei și de diferențierea față de stat.....	47
2. Criterii de clasificare și denumire.....	48
V. Absențe notabile din lista asociațiilor	50
VI. <i>Dubia et delenda</i>	52
VII. Caracteristici.....	54
VIII. Note conclusive	58
Capitolul III. Tipuri zonale de asociații private	60
I. Introducere.....	60
II. Abordarea geografică.....	60
1. Amastris	60

2.	Apollonia Pontica	62
3.	Bizone	62
4.	Byzantion	63
5.	Taurike Chersonesos	66
6.	Dionysopolis	67
7.	Gorgippia	70
8.	Hermonassa	72
9.	Istros	72
10.	Kalchedon	77
11.	Kallatis	77
12.	Kimmerikon	81
13.	Myrmekeion	81
14.	Odessos	82
15.	Olbia	83
16.	Pantikapaion	85
17.	Phanagoria	87
18.	Sinope	87
19.	Tanais	88
20.	Theodosia	90
21.	Tomis	90
22.	Externe spațiului Pontic	95
III.	Studii de caz	97
1.	Cultul imperial și asociațiile de artiști	97
2.	Economie și profesii în orașele grecești din Marea Neagră	99
3.	Specificități generale	102
IV.	Note conclusive	105
Capitolul IV. Organizarea internă a asociațiilor private		108
I.	Introducere	108
II.	Acceptarea și excluderea membrilor	108
III.	Motivele constituirii – Activități	112
IV.	Funcțiile și ierarhia internă	118
1.	Contextualizare	118
2.	Semnificațiile funcțiilor	119
3.	Limbajul familial	126
4.	Reconstituiri posibile ale anumitor ierarhii	129
V.	Regulamentele interne	134
VI.	Practici ale orașului	137
VII.	Longevitatea asociațiilor	139
VIII.	Note conclusive	141

Capitolul V. Membrii asociațiilor private	144
I. Introducere.....	144
II. Date statistice	146
III. Prosopografia membrilor	148
1. Originea juridică și socială a membrilor	148
2. Prezențe notabile în rândul membrilor	151
3. Originea etnică a numelor și posibil a persoanelor	157
4. Implicarea familială în asociații	159
5. Apartenența în cadrul mai multor asociații	174
6. Implicarea femeilor în asociații	175
IV. <i>Orbis in Urbe</i> : Originea și mobilitatea geografică a membrilor	178
1. Străini în asociațiile pontice.....	179
2. Pontici în asociații private externe	181
V. Note conclusive	183
Capitolul VI. Ὀνομαστικόν.....	186
I. Introducere.....	186
II. Date statistice	187
1. Antroponime	187
2. Patronime	187
3. Repartiția tipurilor de nume pe orașe	188
4. Frecvența antroponimelor	189
5. Distribuția tipurilor de nume în funcție de gen	190
III. Funcționalitatea numelor personale	190
IV. Structura	191
1. Numele personale grecești	191
2. Numele personale romane	197
a. <i>Praenomina</i>	197
b. <i>Nomina</i>	198
c. <i>Cognomina</i>	198
d. <i>Agnomina</i>	201
3. Numele personale iraniene.....	202
4. Numele personale tracice	204
5. Numele personale semitice.....	205
6. Numele personale dacice	205
7. Numele personale de tip Lallnamen	205
8. Numele personale a căror origine nu a putut fi identificată.....	206
9. Numele fragmentare.....	206
V. <i>L'histoire par les noms</i>	213
1. <i>Duo/Tria Nomina</i> drept indicatori ai statutului social și juridic (înainte de 212 p. Chr.)	

2.	Speranțe de promovare socială și numele personale	217
3.	Practici onomastice în cadrul asociațiilor	218
4.	Practici onomastice în cadrul familiei	219
5.	Numele personale feminine.....	221
6.	Sufixe drept indicatori ai relațiilor personale	222
7.	Aspecte dialectale ale numelor personale	223
8.	Nume personale de origine megariană	224
VI.	Note conclusive	224
Capitolul VII. Cadrul arhitectural al asociațiilor		241
I.	Patrimoniul imobiliar.....	241
1.	Sursele epigrafice.....	241
2.	Surse arheologice	243
II.	Patrimoniul mobil.....	244
III.	Privilegii acordate: rezervarea și atribuirea locurilor publice.....	246
IV.	Finanțele asociațiilor	247
V.	Note conclusive	251
Concluzii – Un peisaj fragmentar al asociațiilor private		253
Anexe		256
Anexa nr. 1. Supplementum Epigraphicum		256
Amastris		256
Apollonia Pontica		257
Bizone		257
Byzantion.....		257
Taurike Chersonesos.....		260
Dionysopolis		260
Gorgippia		263
Hermonassa.....		269
Istros		269
Kalchedon		279
Kallatis.....		279
Kimmerikon		285
Myrmekeion		285
Odessos		285
Olbia		287
Pantikapaion		287
Phanagoria		293
Sinope		295
Tanais		295
Theodosia		303

Tomis	303
Externe	310
Anexa nr. 2. Catalogul membrilor	314
Lista abrevierilor	408
Bibliografie	409

Rezumatul tezei

Cuvinte cheie: fenomen asociativ, orașe grecești, prosopografie, Marea Neagră.

În contextul apariției sistematice de *corpora* epigrafice precum și al publicării constante de noi inscripții, realizarea unei lucrări monografice despre asociațiile private din orașele grecești ale Pontului Euxin devine posibilă și necesară. Subiectul se încadrează în direcțiile de cercetare din ultimele decade, în care interesul pentru abordările sociologice aplicate antichității au fost în creștere (influențe date în primul rând de metodologia și tehnicile implicate, dar și de analogiile oferite și de perspectivele noi integrate). Din punct de vedere geografic provinciile vestice ale Imperiului Roman, precum și diferite părți ale lumii grecești (Grecia și insulele sale, Asia Mică) au fost abordate cu minuțiozitate în ceea ce privește subiectul, însă punctual s-au realizat și studii cu privire la asociațiile din orașele grecești ale Mării Negre (*infra Capitolul I. Istoriografia problemei*), cu o concentrare asupra asociațiilor din nordul Mării Negre. Teza de față vine astfel în completarea abordărilor deja existente, noutatea fiind dată de abordarea monografică a subiectului în corelare cu spațiul avut în vedere, precum și de anumite aspecte ale metodologiei folosite.

Teza își propune să abordeze un fragment din istoria socială antică a orașelor grecești din Pontul Euxin; în acest sens obiectivul este de a realiza o lucrare monografică asupra asociațiilor private din Pontul Euxin pe baza surselor epigrafice, parcurgând informația din perspectiva terminologiei, cadrului intern, prosopografiei, onomasticii și arhitecturii specifice acestora. Scopul este acela de a observa cum se manifestă un fenomen grecesc (cel asociativ¹), într-un spațiu colonial grecesc dar cu o evoluție atât de diferită.²

Ipoteza principală de la care pornește lucrarea este aceea că fenomenul asociativ ocupă un loc relativ marginal și punctual în comparație cu alte părți ale lumii antice precum Grecia și

---

¹ Prin fenomen asociativ înțeleg acel proces de formare și dezvoltare al unor comunități care au un caracter privat (comunitățile fiind independente de autorități însă trebuind să respecte regulamentele acestora) specific lumii greco-romane începând cu perioada clasică și până în perioada romană târzie.

² Deși spațiul geografic avut în vedere nu este caracterizat de uniformitate politică, economică, administrativă, elementul comun este dat de colonizarea greacă. Alegerea s-a bazat tocmai pe această varietate, prin intermediul căreia putem interpreta felul în care un fenomen specific lumii grecești, se manifestă într-un mediu colonial grecesc, dar care are o evoluție diferită. Comparația stă, prin urmare, la baza lucrării iar fragmentarea acesteia este o caracteristică dată tocmai de punctul de pornire și de subiectul în sine, fiind o alegere asumată. Cu toate acestea, generalizarea nu va fi evitată deoarece în unele cazuri se pot identifica evoluții similare, dar și datorită faptului că o abordare particulară nu este necesară.

Asia Mică, influențat desigur și de stadiul cercetărilor dar și de caracteristicile spațiului avut în vedere.

În acest sens au fost concepute următoarele obiective specifice:

- analiza asociațiilor din fiecare oraș din perspective diferite³ (capitolele III, IV, V, VII);
- identificarea motivelor care stau în spatele formării acestor asociații, împreună cu motivele pentru neaderare, precum și motivele pentru alegerea unei anumite asociații și nu alta, sau aderau la mai multe asociații (spre exemplu în mai multe orașe) (mai ales capitolul IV);
- analiza varietății compoziției asociațiilor – din punct de vedere social, juridic, onomastic (capitolele V și VI);
- auto-reprezentarea asociațiilor (capitolele II,⁴ III,⁵ IV,⁶ V,⁷ VI,⁸ VII⁹);
- identificarea interacțiunii acestora cu autoritățile, precum și rolul patronajului și cetățeniei (capitolele IV, V și VI).

Sursele aflate la dispoziție pentru reconstituirea universului asociativ pontic sunt cele epigrafice, în număr de 227;¹⁰ dintre acestea 217 atestă asociații din orașele grecești ale Mării Negre, iar celelalte 10 atestă persoane provenind din orașele grecești ale Mării Negre, dar care sunt membre în asociații provenite din alte orașe grecești ale lumii antice. Includerea lor s-a făcut în vederea observării traiectoriei pe care ponticii o puteau avea în mediul asociativ extern.

---

³ Ținând cont de tipul surselor, s-a optat atât pentru o abordare specifică, cât și pentru o abordare generală (acolo unde sursele nu sunt suficient de generoase pentru a vorbi despre particularități).

⁴ Capitolul are intenția de a clarifica anumite aspecte legate de vocabularul specific asociațiilor din zona de interes.

⁵ Acest capitol dens oferă o perspectivă amplă asupra asociațiilor din zona de studiu, abordând și studii de caz rezultate ca urmare a caracteristicilor asociațiilor celor mai „vizibile”.

⁶ Capitolul referitor la cadrul intern are intenția de a oferi informații cu privire la funcționarea asociațiilor, prin urmare aspecte precum aderarea și excluderea membrilor vor fi discutate, precum și rațiunile care stau la baza constituirii, ierarhia internă și funcțiile corespunzătoare, regulamentele interne și preluarea practicilor orașelor, iar în ultimul rând longevitatea asociațiilor.

⁷ Capitolul discută aspecte legate de indivizii care făceau parte din asociații. Astfel după o introducere și o secțiune cu privire la datele existente, capitolul abordează teme precum originea socială a membrilor, originea geografică, reprezentativitatea de gen, implicarea familială în asociații. Pe lângă acestea sunt realizate și reconstituiri prosopografice și se atinge subiectul interacțiunii membrilor cu elitele locale și reprezentanții autorităților. O altă secțiune îi tratează și pe acei indivizi care erau originari din zona Pontului, dar care sunt atestați drept membri ai asociațiilor în alte orașe din lumea greacă.

⁸ Capitolul analizează datele complexe onomastice, adresând antroponimele, patronimele, repartizarea numelor pe orașe, popularitatea și reprezentativitatea lor, repartitia în funcție de gen într-o încercare de a înțelege componenta onomastică a celor care constituiau asociațiile.

⁹ Ultimul capitol abordează cadrul arhitectural al asociațiilor în încercarea de a înțelege formele materiale de manifestare.

¹⁰ Totalul inscripțiilor este de 227 însă în catalog cifra este de 234 deoarece au fost repetate acele inscripții (de la Dionysopolis, Istros) al căror text atestă mai mult de o asociație.

Problema majoră apărută în cazul surselor epigrafice este starea lor de conservare, mai precis în multe cazuri vorbim despre inscripții fragmentare, prin intermediul cărora putem reconstitui doar frânturi din ceea ce a reprezentat viața asociativă în zonă. Pe lângă starea fragmentară a inscripțiilor se mai adaugă și caracterul laconic al unora dintre acestea, în care informația este foarte succint redată și nu poate fi conectată cu alte surse.

În ceea ce privește metodologia, în lucrarea de față s-a optat pentru îmbinarea metodologiei consacrate cu cea mai recentă, aceasta din urmă influențată de metodologii provenite din alte domenii de cercetare. Astfel, ținând cont de specificul sursei, s-a optat în primul rând pentru o analiză epigrafică a inscripțiilor corespunzătoare, inscripții preluate din marile *corpora* epigrafice,¹¹ dar și din revistele și publicațiile de specialitate.¹² Inscripțiile referitoare la acest subiect au fost selectate și reunite ca parte din anexă sub forma unui *Supplementum Epigraphicum*. Acest *corpus* a fost alcătuit după criteriul geografic, ținându-se cont de ordinea alfabetică a orașelor grecești. După selectarea și reunirea textelor acestea au fost analizate critic și sistematizate.

În ultimele decade științele umaniste și-au extins metodologiile de cercetare prin integrarea și adaptarea unora care provin din alte domenii de cercetare. Astfel, pe de-o parte s-a asistat la dezvoltarea studiilor clasice în format digital (*digital classics, technologies numériques*), dar nu numai. Informatica și sociologia au avut un impact major asupra studiilor umaniste, iar în consecință antichitatea a început să fie analizată din perspective diferite. În acest climat științific cel puțin două tendințe se pot observa: apariția și expansiunea bazelor de date și implementarea studiilor de rețele (Social Network Analysis). În lucrarea de față am optat pentru folosirea ambelor metode: a) utilizarea unei baze de date pentru înregistrarea informației; b) realizarea de analize de rețele, cărora le-am adăugat și c) codarea cu titlu de exemplu a unor inscripții folosind Extensive Markup Language (XML).

Capitolul I. Istoriografia problemei a trecut în revistă istoricul cercetării subiectului, de la primele preocupări ale diverșilor juriști germani (Johann Gottlieb Heinecke, Eduard Platner, Theodor Mommsen) și până la cele mai recente și inovative abordări (Copenhagen Associations Project). Interesul pentru asociațiile private s-a conturat la sfârșitul secolului XIX, începutul secolului XX, nu doar pe fondul publicării de *corpora* epigrafice, ci și pe fondul

---

¹¹ Menționăm doar câteva, însă totalitatea surselor poate fi consultată în lista bibliografică a tezei: *ISM I, ISM II, ISM III, CIRB*.

¹² Vorbim în primul rând despre *AE, SEG*, dar și despre reviste precum *Dacia, Pontica, Bulletin Épigraphique* etc.

mișcărilor asociative din Europa acelor vremuri.¹³ Din punct de vedere geografic, mai ales pentru perioada elenistică și clasică, Atena,¹⁴ Delos¹⁵ și Rodos¹⁶ au fost studiate cu minuțiozitate, mai multe monografii fiind publicate, precum și articole sau studii. Concentrarea cercetării pe aceste orașe se datorează nu doar calității și cantității surselor ci și varietății tipurilor de asociații și evoluției lor în timp. Pentru Estul Grecesc lucrările de referință sunt cele semnate de Paul Foucart,¹⁷ Erich Ziebarth¹⁸ și Franz Poland,¹⁹ iar pentru Occidentul Latin cele semnate de Johann Gottlieb Heinecke,²⁰ Eduard Platner,²¹ Theodor Mommsen,²² Wilhelm Liebenam²³ și Jean-Pierre Waltzing²⁴ etc. Coloniile grecești de pe litoralul Mării Negre au fost cercetate de către Alexandru Avram,²⁵ dar și de către Ligia Ruscu,²⁶ Mădălina și Dan Dana.²⁷ Contribuția lor variază de la recitirea unor inscripții, la cercetarea localurilor de întâlnire ale membrilor, sau la reconstituirea experienței asociative în cazul unor indivizi cu vederi cosmopolite. Aceștia li se adaugă și o serie de publicații scrise de cercetători ruși care se concentrează de timpuriu asupra fenomenului asociativ de pe litoralul nordic al Mării Negre.²⁸

Capitolul II. Terminologia privitoare la asociații s-a concentrat asupra terminologiei antice și moderne folosite pentru a denumi asociațiile din orașele grecești ale Mării Negre. Astfel, pe de-o parte capitolul a discutat termeni precum *δοῦμος/ dumus*, *θίασος*, *κοινόν*, *οἶκος*, *σύνδοκος*, *σπειρα*, iar pe de altă parte termeni precum „asociație privată”, „asociație voluntară”.

În ceea ce privește conținutul, capitolul și-a propus: 1. să ofere o perspectivă asupra varietății lexicale și semantice (antice și moderne) folosite pentru denumirea și auto-reprezentarea asociațiilor; 2. să stabilească criteriile de clasificare și denumire; 3. să discute formarea denumirilor; 4. să aducă în discuție acei termeni prezenți în alte părți ale lumii

---

¹³ Frölich, Hamon 2013, 15.

¹⁴ Arnaoutoglou 1998; Arnaoutoglou 2003; Arnaoutoglou 2011; Arnaoutoglou 2015; Baslez 1996; Baslez 2004; Calhoun 1964; Elter 1916; Ferguson 1944; Geagan 1972; Ismard 2010; Le Guen 2007; Leiwo 1997; Steinhauer 2014; Thomsen 2014; Tod 1906-1907; etc.

¹⁵ Baslez 2013; Bruneau 1978; Hasenohr 2001; McLean 1996; McLean 1999; Meyer 1988; Picard 1920; Picard 1921; Trümper 2006; Trümper 2011; etc.

¹⁶ Engelmann 1970; Gabrielsen 1994; Wescher 1864.

¹⁷ Foucart 1864; Foucart 1873.

¹⁸ Ziebarth 1896; Ziebarth 1907.

¹⁹ Poland 1895; Poland 1909; Poland 1911.

²⁰ Heinecke 1723.

²¹ Platner 1709.

²² Mommsen 1843.

²³ Liebenam 1890.

²⁴ Waltzing 1895-1900.

²⁵ Avram 2002; Avram 2015; Avram 2018a; Avram 2018b.

²⁶ Ruscu 2014.

²⁷ Dana, Dana 2013.

²⁸ Kalashnik 1972; Saprykin, Chevelyov 1996; Yailenko 2002; Saprykin 2009; Zavoykina 2003; Zavoykina 2004; Gabelko, Zavoykina, Shavyrina 2006; Zavoykina 2007.

grecești, dar care nu sunt atestați în orașele de la Marea Neagră; 5. să discute categoria *dubia et delenda*, categorie în care intră acele denumiri ce nu pot fi încadrate asociațiilor private.

Per ansamblu, capitolul a avut intenția de a ilustra caracteristicile terminologice specifice asociațiilor din orașele grecești ale Mării Negre. Astfel, se poate spune că denumirile prin care se identifică membrii asociațiilor din cetățile grecești ale Mării Negre sunt cele „clasice”, însă sunt lipsite de o complexitate și diversitate specifică unor zone precum Grecia continentală și insulară sau Asia Mică. Aceasta se datorează faptului că față de aceste spații geografice, în orașele grecești din Marea Neagră fenomenul asociativ este mult mai puțin răspândit, iar prezența sa se resimte mai ales în marile centre urbane. Caracteristicile fenomenului asociativ pontic, precum și formarea asociațiilor pe baza anumitor tipuri de relații, sau statutul social al asociațiilor sunt cele care influențează în mod direct denumirile, care sunt o formă de auto-reprezentare. În cazul de față, una dintre funcțiile preponderente ale tuturor asociațiilor (cea religioasă) este și cea care reiese din cele mai multe denumiri, chiar dacă sunt formate în moduri diferite. Datorită în general numărului redus de atestări ale asociațiilor de-a lungul secolelor, dar și datorită caracterului fragmentar al inscripțiilor, nu putem observa o evoluție cronologică a denumirilor, evoluție care să nu fie legată de aspecte fonetice, sau dialectale. Chiar dacă în comparație cu alte părți ale lumii antice termenii folosiți, precum și modalitățile de formare sunt restrânse, raportat la sursele existente, în orașele mari precum Istros, Tomis, Tanais, Pantikapaion, terminologia reflectă rolul local al asociațiilor și gradul de importanță.

	Amastris	Apollonia	Pontica	Bizone	Byzantion	Dionysopolis	Gorgippia	Hermonassa	Histria	Kalchedon	Kallatis	Khersonesos	Taurike	Kimmerikon	Myrmekion	Odessos	Olbia	Pantikapaion	Phanagoria	Sinope	Tanaïs	Theodosia	Tomis	Externe	Total
Αδελφοί																									0
Ίσποητοί (ἀ)δελφοί σεβόμενοι																									1
Ίσποητοί ἀδελφοί σεβόμενοι																									3
Άθηνευστής							1																		1
Άττας οι κτ' Άττιαστέ ειαιρόδουλοι Μητρός θεάς Ποντίας							1																		1
Βακχευσταί							1																		1
[Collegium dendrophorum]																									1
Δενδροφόροι																									1
Διονυσοβόλεται						1																			1
Δούμιος																									1
Dumius																									1
Έρμανυσταί [Έρμανος]																									1
Οί Έστάροι οί περί [---]																									3
Ηρακλειυσταί																									1
Θιασττα																									1
Θιασεΐται																									1
Θιασεΐται [---] μύστα																									2
Θιασττα Διονύσοφ Παραμβόλοι						1																			1
Βορεικοί θιασττα																									1
Θιασττα Εύρησιβίος , Εύρησιβιάδα																									1
Θιασττα																									2
Θιασεΐται																									1
Θιασεΐται																									1
Θιασεΐται																									1
Θιάσος							3																		3
Πασούδς ιερός θιάσος																									9
Θέασος																									1
Θέασος ναυκλήρων							1																		1
Θιάσος																									1
Θιάσος ἀδελφών																									1
Θοινῦται																									3
Θοινῆται																									1
Θοινῆται																									1
Θυνεΐται																									1
[Θρη]σκευταί																									1
Οί ιατροί							2																		3
Κοινόν																									1
Κοινόν ναυτικῶν																									1
Κοινόν τῶν θιασιτῶν																									1
Κοινόν τ[ῶν---] [---] μύστα							1																		1
Κοινόν τῶ Νικημάχων																									1
Κοινονοί οί περί Μένανδρον Ἀπολλωνίου																									1
Κόμοι							1																		1
Μύστα																									1
[Μύστα ?]							2																		4
Μύστα Διονύσου Κάλλωνος																									1
Μύστα καί θιασεΐται							1																		6
Νεομηνιασταί																									1
Νεομηνιασταί Μητρός θεάς Πον[τία]ς																									1
Οί παιδευταί							2																		3
Οί περί [---]																									2
Οί περί {περί} ειερέα Τ(ίτον) Αἰ(λίον) Μίνικιον																									1
[---] οί περί τῶν ιερέα																									1
[---] οί περί τῶν γραμματέα																									1
[---] οί περί τῶν γυμ[νασιῶν]																									1
Τῶν περί συναγωγῶς Ἡράκλειον Διοσκουρίδου																									1
Οἶκος																									1
Οἶκος τῶν Ἀλεξανδρέων																									1
Οἶκος τῶν ναυκλήρων							1																		1
Οἶκος τῶν ἐν Τόμει ναυκλήρων																									1
Ὅμοροι Κηριβοσηθηνοί οί περί Μάρκον Αὐρήλιον Ἀρτεμίδωρον																									1
Ὀργεῶνες																									1
Ὀρφικοί																									1
Παστοφόροι																									1
Ποσειδονιασταί																									1
Ρωσοπόλαι							1																		1
Σπέτρα																									0
Ἀσιανῶν σπέτρα πρεσβ(υτέρων?)																									1
[Σπέτρα] Διονυσι[αστῶν]																									1
Σπέτρα Διονυσιαστῶν πρεσβυτέρων																									1
Σπέτρα Ῥωμαίων																									1
Συνοδεΐται																									5
Σύνοδος																									46
Σύνοδος Ἡρακλειωτῶν																									1
Θυμελική σύνοδος																									1
Νηικαιῶν νέων σύνοδος																									1
Σύνοδος μουσικῆς Ταρασεῶν							1																		1
Σύνοδος ἡ τῶν στεφανηλόκων																									1
Ταυρεασταί																									4
Ταῦροι																									1
Τέκτονες																									1
Τεμενῖται																									1
Ύμφοδοί																									4
Ύμφοδοί νεότεροι																									1
Ύμφοδοί πρεσβύτεροι/ νεότεροι																									2
Ύμφοδοί πρεσβύτεροι περί τῶν Διόνυσου																									2
Ύμφοδοί πρεσβύτεροι οί περί τῶν μέγαν θεον Διόνυσου																									1
Φιλοκύνηγοι																									1
?																									1
?																									51
Total																									234

Tabelul nr. 1. Distribuția terminologiei pe orașe.

Capitolul III. Tipuri zonale de asociații și-a propus ca în prima parte să abordeze geografic asociațiile din orașele grecești ale Mării Negre, iar în a doua parte să discute diferite aspecte conexe, precum celebrarea cultului imperial și rolul asociațiilor de artiști, caracteristicile economice ale regiunii și asociațiile profesionale, precum și caracteristicile generale ale asociațiilor din acest spațiu.

Astfel, din punct de vedere geografic, orașele grecești în care sunt atestate asociații private în intervalul cronologic VI a. Chr. – III p. Chr. sunt: Amastris, Apollonia Pontica, Byzantion, Taurike Chersonesos, Dionysopolis, Gorgippia, Hermonassa, Istros, Kalchedon, Kallatis, Kimmerikon, Myrmekeion, Odessos, Olbia, Pantikapaion, Phanagoria, Sinope, Tanais, Theodosia și Tomis, fiind în cea mai mare parte orașe cu o origine Ioniană.

Sursele privitoare la asociațiile din aria de interes sunt puțin numeroase, concentrându-se în marile centre urbane și fiind sub-reprezentate în orașele mai mici, fenomenul asociativ fiind în esență unul urban. Deși per ansamblu intervalul cronologic în care sunt atestate asociațiile este mare (VI a. Chr. – III p. Chr.), asociațiile predomină în secolele II – III p. Chr., ceea ce coincide și cu o perioadă de relativă prosperitate a regiunilor studiate. Fenomenul asociativ este unul grecesc, care însă se manifestă diferit în funcție de caracteristicile economice (Gogippia, Tomis), politice (Tanais, Gorgippia, Istros, Tomis), culturale ale orașelor, ceea ce influențează și varietatea asociațiilor. Dacă pe de-o parte avem asociații orientate către auto-reprezentare și dezvoltarea de rețele cu autoritățile (regale, imperiale, provinciale), ceea ce indică inter-conectivitatea și interdependența spațiului privat de cel public, pe de altă parte avem și asociații a căror principală preocupare pare a fi una de bază, asigurarea unui mormânt membrilor (Phanagoria). Versatilitatea asociațiilor din orașele grecești ale Mării Negre, precum și impunerea lor economică pe plan local nu reiese din inscripții, așa cum reiese spre exemplu în cazul asociației țesătorilor din Philadelphia,²⁹ sau în cazul celor din Pergam,³⁰ sau Smyrna.³¹

Rolul **capitolului IV. Organizarea internă a asociațiilor private** a fost acela de a înțelege pilonii pe care sunt construite asociațiile; astfel, capitolul a avut în vedere aspecte precum a) adeziunea și excluderea membrilor (care se stabilesc pe baza unor criterii subiective ce pot varia de la o asociație la alta); b) motivele formării asociațiilor și activitățile specifice; c) regulamentele și ierarhia. Prin intermediul acestora asociațiile își construiesc un cadru de

---

²⁹ BGU 7 1572 = AGRW 296.

³⁰ OGIS 484.

³¹ ISmyrna 24, 712.

referință, din perspectiva căruia se raportează la membri, la persoanele din exterior, sau la *polis*/imperiu/ monarhie.

În ceea ce privesc motivele înființării asociațiilor, precum și activitățile specifice asociațiilor acestea corespund în mare cu cele regăsite la nivelul altor asociații atât din Occidentul latin cât și din Estul grecesc, singura diferență constând în varietatea atestărilor și probabil a manifestărilor. Este puțin probabil ca anumite asociații, a căror structură și a căror longevitate poate fi pusă sub semnul întrebării datorită surselor, să fi jucat un rol în societatea locală, așa cum o fac unele asociații în orașe precum Ephesos sau Thyateira.

La nivelul ierarhiei asociațiilor observăm o diferențiere rezultată din specificul cultului divinității adorate, sau din profesia practică. Funcțiile nu corespund în totalitate cu cele întâlnite în alte părți ale lumii grecești, o parte dintre poziții lipsind, la fel cum asociații de același tip au o ierarhie ușor diferită. Deși regulamentele interne avute la dispoziție se concentrează pe practicile culturale sau financiare și deci nu fac dovadă asupra aspectelor practice cu privire la normele de funcționare sau comportament, exemple din alte zone indică faptul că prin intermediul regulamentelor interne asociațiile nu capătă doar un cadru de referință intern, ci și un punct de contact cu exteriorul deoarece asociațiile trebuie să respecte legile orașului pentru a evita dizolvarea lor, sau alte conflicte cu autoritățile. Sincronizarea cu autoritățile se reflectă și prin faptul că unele asociații urmăresc îndeaproape exemplele orașului și preiau nu doar limbajul folosit ci și practicile onorifice ale acestuia.

Per ansamblu plurivalența cadrului intern și a vieții asociative interne nu este impresionantă în comparație cu alte părți ale lumii grecești, la fel cum nici particularitățile sale nu aduc aspecte noi în comparație cu alte zone (în afara ierarhiei interne) acestea fiind rezultatul caracteristicii locale a fenomenului asociativ.

Capitolul V. Membrii asociațiilor private și-a propus să reconstituie profilul celor care făceau parte din asociațiile private și în acest sens au fost abordate aspecte precum: statutul social al membrilor; originea geografică a membrilor; implicarea membrilor familiei în asociații și posibila origine etnică a lor dar și reprezentativitate de gen a membrilor.

Din cele 227 inscripții a rezultat un număr de 1892 indivizii care fac parte din asociații private în zona noastră de interes.³² Indivizii luați în considerare sunt fie membri în cadrul unor

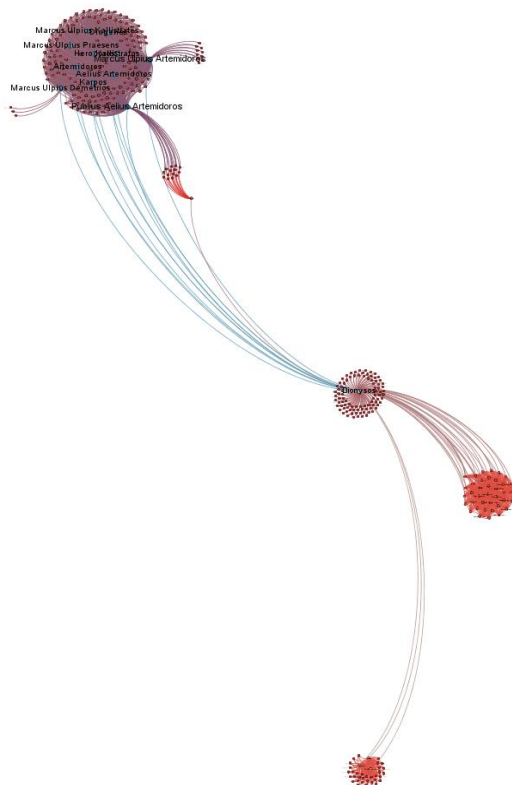
---

³² Conform Anexei nr. 2. Catalog.

asociații din orașele grecești ale Mării Negre, fie provin din coloniile grecești, însă sunt atestați drept membri ai unor asociații din alte părți ale lumii grecești (15).

Datorită caracterului trunchiat și selectiv al lor nu putem stabili un principiu numeric de constituire al asociațiilor (*tres faciunt collegium*), dar se observă cel puțin prioritățile pe care asociațiile le au în auto-reprezentare pentru contemporaneitate și posteritate, iar parțial și amploarea lor; astfel anumite asociații ne lasă liste lungi de membri pe baza cărora putem reconstitui ierarhia internă și complexitatea sa (Tanais, Pantikapaion, Gorgippia, Dionysopolis, Kallatis, Istros), altele înregistrează regulamentele interne (Gorgippia, Kallatis), activitățile specifice (Istros, Kallatis), în timp ce alte categorii se orientează spre ridicarea de monumente funerare (Amastris, Phanagoria), sau onorifice (Byzantion), toate acestea conducând la atestarea unei variabilități numerice a membrilor. În ceea ce privește statutul social și juridic al membrilor se observă faptul că, precum în alte părți ale lumii grecești, întâlnim atât asociații ai căror membri fac parte din toate categoriile sociale și juridice, cât și asociații ai căror membri fac parte doar dintr-o anumită categorie socială și juridică. Implicarea familială este reprezentativă pentru toate orașele, fiind de cele mai multe ori direct proporțională cu numărul de membri atestați per oraș. Așa cum era de așteptat, implicarea femeilor în cadrul asociațiilor reflectă (cu excepții) rolul și implicarea lor la nivelul orașelor, fiind sub-reprezentate numeric.

Fig. 8. Rețea SNA cu reprezentarea membrilor asociațiilor dionisiace.

Capitolul VI. Ὀνομαστικόν a fost inclus datorită numărului ridicat de persoane atestate drept membre ale unor asociații private; astfel am considerat utilă includerea unei analize onomastice pe lângă cea prosopografică. Aceasta a avut ca scop constatarea tendințelor onomastice din rândul asociațiilor, ce în unele cazuri ne pot indica absența sau prezența anumitor categorii etnice, preferințele personale, eventual o corelare a devotamentului exprimat prin onomastică și prin alăturarea într-o anumită asociație religioasă. Ele ne mai pot indica și adaptarea sau lipsa de adaptare a nomenclaturii romane odată cu *θεῖα δωρεῆ* a lui Caracalla. Așa cum spunea Louis Robert, antroponimia „*c'est un miroir de l'histoire ethnique et sociale du pays*”,³³ ea ne poate oferi informații adiționale cu privire la profilul membrilor asociațiilor, informații precum statutul social și juridic, sau originea. Aceasta din urmă trebuie interpretată cu prudență, deoarece în lipsa menționării clare a *origo* sau *domo*, nu pot fi considerate drept echivalente ale etniei indivizilor care le poartă. Capitolul de față a avut ca scop, atât o succintă clasificare a numelor cât și realizarea, pe baza lor, a unui studiu cu privire la onomastica membrilor asociațiilor.

Variatatea antroponimelor este mare, iar categoriile de nume reflectă evoluția istorică a zonelor. Astfel, avem o preponderență a numelor personale grecești, cărora li se adaugă numele iraniene în nord, precum și numele romane mai ales odată cu stabilirea stăpânirii romane. Această ultimă categorie de nume este slab reprezentată și în general este atestată în rândurile elitei romane, puțin numeroasă. Numele care reflectă influențe locale sau zonale, precum cele tracice, sau dacice sunt reduse din punct de vedere numeric, la fel și numele cu origini mai îndepărtate precum numele paflagoniene. Dintre numele grecești, subcategoria numelor teofore este cea mai răspândită, însă divinitatea al cărui nume era purtat de un anumit membru rareori corespundea cu alegerile asociative. Pe malul vestic cetățile au o evoluție politică diferită, ceea ce se reflectă și în numele răspândite, situația fiind diferită față de litoralul nordic unde întâlnim o mai mare uniformitate din punct de vedere onomastic.

Relațiile pe care orașele le au cu Roma se reflectă și în antroponimie, nu doar cu privire la statutul juridic, ci și la frecvența și modul de folosire al anumitor nume. Astfel, față de vestul și sudul litoralului unde orașele grecești intră sub dominația Romei, în nord unde statutul este diferit se observă nu doar modica deținere a cetățeniei romane ci și folosirea „necorespunzătoare” a unor *praenomina* precum Γάϊος (catalog nr. 936, 1048, 1177), Πόπλιος (catalog nr. 1409-1411), Τίτος (catalog nr. 1032) în calitate de nume personal (folosiri greșite

---

³³ Robert 1969, 987.

ce se regădesc și în cazul provincialilor). Pe de altă parte interacțiunea grecilor cu localnicii, precum și elenizarea acestora din urmă se observă și prin numele personale și patronimele membrilor. Fenomenul asociativ este unul grecesc, iar aceasta se observă mai ales în zona nordică unde cei mai mulți membri sunt purtători de nume personale și patronime grecești, elementele iraniene având un rol modest în viața asociativă, la fel cum cel trac îl are în orașele de pe malul vestic al Pontului Euxin.

Capitolul VI. Cadrul arhitectural al asociațiilor a avut ca scop evaluarea surselor epigrafice și arheologice care atestă informații cu privire la patrimoniul asociațiilor private, incluzând în strânsă legătură și o discuție cu privire la finanțele asociațiilor, respectiv cu privire la felul în care se obțin fondurile asociațiilor și felul în care se cheltuie acestea.

Sursele indică o posibilă corespondență arhitecturală între asociațiile pontice și cele ale lumii grecești mediteraneene, chiar dacă primele sunt lipsite de precizie și sunt modeste ca număr și conținut. Probabil localurile asociațiilor pontice nu erau la fel de complexe în ceea ce privește planul și structura precum erau cele din Delos. Această situație reflectă nu doar stadiul cercetărilor arheologice, ci și intensitatea fenomenului asociativ în acest spațiu.

În ceea ce privește amplasarea acestor structuri, unele erau localizate în medii naturale (peșteri), altele erau localizate într-un context urban (templele lui Dionysos, Poseidon, Sarapis), iar altele erau localizate într-un context extra urban (templul lui Dionysos Dasyllios). Dacă ierarhia internă a asociațiilor era rezultatul unei alegeri interne, locul asociațiilor în societate era stabilit și dirijat de către autorități, fapt ce se reflectă în rețelele personale ale asociațiilor, dar și în locurile pe care asociațiile le ocupă în *auditorium*, sau locurile pe care le obțineau pentru construirea de localuri și practicarea cultelor.

Concluzii

Teza a pornit cu intenția de a realiza o lucrare monografică asupra asociațiilor private din Pontul Euxin pe baza surselor epigrafice, parcurgând informația din perspectiva terminologiei, cadrului intern, prosopografiei, onomasticii și arhitecturii specifice acestora. Scopul a fost acela de a observa cum se manifestă un fenomen grecesc într-un spațiu colonial care nu este caracterizat de uniformitate și care are o evoluție diferită în timp. Capitolele expuse au reprezentat pilonii înțelegerii acestor aspecte, precum și pilonii susținerii prin conținut a ipotezei de la care s-a plecat, respectiv rolul relativ marginal și punctual pe care asociațiile le-au avut în acest spațiu față de alte părți ale lumii antice (datorat nu doar stadiului cercetărilor ci

și caracteristicilor locale), precum și caracterul fragmentar și neuniform al manifestării fenomenului.

Fenomenul asociativ este specific marilor centre urbane, în care diversitatea asociațiilor și a statutelor lor este variată și direct proporțională cu atestările. Istros ilustrează această stare de fapt datorită reprezentativității numerice a inscripțiilor, dar și a tipului de asociații; aici sunt atestate asociații prestigioase precum cea dionisiacă (motiv pentru care sunt atestați și tomitani printre ei), însă avem și asociații mai mărunte (în acest sens decretul în cinstea binefăcătoarei Ἄβα este ilustrativ pentru clasificarea a cinci asociații în funcție de rolul jucat la nivel local: astfel *Ταυρεασταί* și *οἱ ἰατροί* și *οἱ παιδευταί* sunt incluși în prima categorie a beneficiarilor liberalităților ei, în timp ce *Ἡρακλειασταί*, *Τέκτονες* și *Ἵμνωδοί* se regăsesc în a doua categorie, includerea lor în categorii diferite fiind o ilustrare a structurii societății).

Față de orașe precum Atena, Delos, Ephesos, Kyzikos, Pompeii, Rodos, Roma, Milet, fenomenul asociativ pontic este unul periferic ca manifestare și reprezentare, cantitatea și calitatea surselor fiind inferioare, la fel și rolul și implicarea lor locală; diferența se observă și doar parcurgând inscripțiile care îi atestă pe pontici în orașe externe Pontului Euxin. Chiar dacă unele dintre orașele pontice nu au fost la fel de intens cercetate din punct de vedere arheologic precum marile centre ale lumii greco-romane și doar inscripțiile atestate reflectă diferența în ceea ce privește importanța orașelor, transpusă și în tipurile de asociații și activitățile lor.

Bibliografie selectivă

- Arnaoutoglou 2003 Ilias Arnaoutoglou, *Thysias Heneka Kai Synousias: Private Religious Associations in Hellenistic Athens*, Atena 2003.
- Arnaoutoglou 2011 Arnaoutoglou Ilias, Craftsmen Associations in Roman Lydia. A Tale of Two Cities?, *Ancient Society* 41, 2011, 257-290.
- Arnaoutoglou 2015 Cult associations and politics. Worshipping Bendis in classical and Hellenistic Athens, în Vincent Gabrielsen, Chr. A. Thomsen (eds), *Private Associations and the Public Sphere*, Copenhagen, 25–56.
- Arnaoutoglou 2016 Ilias Arnaoutoglou, Hierapolis and its Professional Associations. A Comparative Analysis, in Andrew Wilson, Miko Flohr (ed.), *Urban Craftsmen and Traders in the Roman World*, Oxford, 2016, 278-300.
- Arnaoutoglou 2018 Ilias Arnaoutoglou, Isiac Cult Associations in the Eastern Mediterranean, în Valentino Gasparini, Richard Veymiers, *Individuals and Materials in the Greco-Roman Cults of Isis. Agents, Images, and Practices. Proceedings of the VIth International conference of Isis Studies (Erfurt, May 6-8, 2013 – Liege, September 23-24, 2013)*, Leiden, Brill, 2018, 248-279.
- Ascough et al. 2012 Richard S. Ascough, Philip A. Harland, John S. Kloppenborg, *Associations in the Greco-Roman World. A Sourcebook*, Berlin/ Waco, de Gruyter, Baylor University Press, 2012.
- Avram, Bărbulescu, Ionescu 2004 Alexandru Avram, Maria Bărbulescu, M. Ionescu, À propos des pontarques du Pont Gauche, *AWE* 3, 2004, 2, 354-364.
- Avram 2002 Alexandru Avram, Der dionysische thiasos in Kallatis: Organisation, Repräsentation, Funktion, în Ulrike Egelhaaf-Gaiser, Alfred Schäfer (ed.), *Religiöse Vereine in der römischen Antike: Untersuchungen zu Organisation, Ritual und Raumordnung*, Tübingen, 2002, 69-80.
- Avram 2007a Alexandru Avram, Le corpus des inscriptions d'Istros revisité, *Dacia N.S.* 51, 2007, 79-132.
- Avram 2007b Alexandru Avram, L'Égypte lagide et la mer Noire : approche prosopographique, în André Laronde et Jean Leclant (ed.), *Colloque La Méditerranée d'une rive à l'autre : culture classique et cultures périphériques*, Paris, 2007, 127-153.
- Avram 2007c Alexandru Avram, Alexandru Avram, Les ciues Romani consistentes de Scythie mineure : État de la question, în Rita Compatangelo-Soussignan, Christian-Georges Schwentzel (ed.), *Étrangers dans la cité romaine, Actes du Colloque de Valenciennes (14-15 octobre 2005) "Habiter une autre patrie" : des incolae de la République*

- aux peuples fédérés du Bas-Empire*, Rennes, 2007, 91-109.
- Avram 2008 Alexandru Avram, Remarques sur la prosopographie externe des Héracléotes du Pont, în Ivan Karayotov (ed.), *Mesemvria Pontica, International Seminar, Nessebar, May 28-31, 2006, Studia in honorem Professoris Vasil Gyuselev, Bulgaria Medii Aevi 6-7*, Burgas, 2008, 87-114.
- Avram 2010 Alexandru Avram, Sur quelques noms d'Apollonia du Pont, în Richard W. V. Catling, Fabienne Marchand (ed.), *Onomatologos. Studies in Greek Personal Names presented to Elaine Matthews*, Oxford, 2010, 368-380.
- Avram 2011 Alexandru Avram, Pour une prosopographie externe des ressortissants du Pont-Euxin, *Ancient Civilisations from Scythia to Siberia* 17, 2011, 1-23.
- Avram, Jones 2011 Alexandru Avram, C.P. Jones, An Actor from Byzantium in a New Epigram from Tomis, *ZPE* 178, 2011, 126–34.
- Avram 2012 Alexandru Avram, Contribution à la prosopographie externe des cités grecques et des peuples indigènes du nord et de l'est du Pont-Euxin, în Antoine Hermay, Gocha R. Tsetschladze (ed.), *From the Pillars of Hercules to the Footsteps of the Argonauts (Mélanges Jean-Paul Morel)*, Leuven – Paris – Walpole, 2012, 279-313.
- Avram 2013 Alexandru Avram, Les Bithyniens en Thrace, en Mésie inférieure et dans le Pont Nord à l'époque impériale, în H. Bru, G. Labarre (ed.), *L'Anatolie des peuples, des cités et des cultures (Ile millénaire av. J.-C. – Ve siècle ap. J.-C.)*, Besançon, 2013, 111-132.
- Avram 2014a Alexandru Avram, Inscriptions d'Istros, *Dacia* S.N. LVIII, 2014, 271-284.
- Avram 2014b Alexandru Avram, La mer Noire et la Méditerranée: quelques aspects concernant la mobilité des personnes, în Victor Cojocaru, Altay Çoşkun, Mădălina Dana (ed.), *Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World during the Hellenistic and Roman Periods, Proceedings of the International Symposium (Constanța, July 8-12, 2013)*, Cluj-Napoca, 2015, 99-132.
- Avram 2015 Alexandru Avram, Newly Published Documents Concerning Cult Associations in the Black Sea: Some Remarks, în Vincent Gabrielsen, Christian A. Thomsen (ed.), *Private Associations and the Public Sphere: Proceedings of a Symposium held at the Royal Danish Academy of Sciences and Letters, 9-11 September 2010*, Copenhagen, 2015, 122-135.
- Avram 2018a Alexandru Avram, Eine neue Inschrift der dionysischen Speira von Histria, *Gephyra* 16, 2018, 143-154.
- Avram 2018b Alexandru Avram, Sur les Pastophores de Tomis, în Mihai Popescu, Irina Achim, Florian Matei-Popescu (ed.), *La Dacie et L'Empire Romain*, București, 2018, 121-126.
- Baslez 2004 M.F. Baslez, Les notables entre eux. Recherches sur les associations d'Athènes à l'époque romaine, în S. Follet

- (ed.), *L'Hellénisme d'époque romaine. Nouveaux documents, nouvelles approches (Ier s. a.C. – IIIe s. p.C.). Actes du colloque international à la mémoire de Louis Robert, Paris 7–8 juillet 2000*, Paris, 105–120.
- Bărbulescu, Câteia 2007 M. Bărbulescu, A. Câteia, *Pater Nomimos în cultul Hecatei la Tomis*, *Pontica* 40, 2007, 245-253.
- Broux 2015 Yanne Broux, *Double Names and Elite Strategy in Roman Egypt*, Leuven, 2015.
- Bollmann 1998 Beate Bollmann, *Römische Vereinshäuser - Untersuchungen zu den Scholae der römischen Berufs-, Kult- und Augustalen-Kollegien in Italien*, Mainz, 1998.
- Buzoianu, Bărbulescu 2012 Livia Buzoianu, Maria Bărbulescu, *Tomis. Comentariu istoric și arheologic. Tomis. Historical and Archaeological Commentary*, Constanța, 2012.
- Chaniotis 2013 Angelos Chaniotis, *Staging and Feeling the Presence of God. Emotion and Theatricality in Religious Celebrations in the Roman East*, în L. Bricault, C. Bonnet (ed.), *Pantheé: Religious Transformations in the Roman Empire*, Leiden-Boston, 2013, 169-189.
- Dana, Dana 2009 Dan Dana, Mădălina Dana, *Sur quelques noms théophores d'Istros (Istrodôros, Iëtrodôros, Achillodôros)*, *Ancient West & East* 8, 2009, 235-241.
- Dana 2011 Mădălina Dana, *Culture et mobilité dans le Pont-Euxin. Approche régionale de la vie culturelle des cités grecques*, Bordeaux, Ausonius, 2011.
- Dana 2013 Mădălina Dana, Ἔχω δὲ πατρίδας νῦν δύο (CIRB 134): relații și rețele între cetățile grecești din sudul Mării Negre și vecinii lor pontici, în F. Panait-Bîrzescu, I. Bîrzescu, F. Matei-Popescu, A. Robu (ed.), *Poleis în Marea Neagră. Relații interpontice și producții locale*, București, 2013, 45-86.
- Dana 2016 Dan Dana, *Onomastique indigène à Byzance et à Cyzique*, în M. Dana, F. Prêteux (ed.), *Identité régionale, identités civiques autour des Détroits des Dardanelles et du Bosphore (Ve siècle av. J.-C.-IIe siècle ap. J.-C.)*, Besançon, 2016, 47-68.
- Dittmann-Schöne 2001 Imogen Dittmann-Schöne, *Der Berufsvereinen in den Städten des kaiserzeitlichen Kleinasiens*, Regensburg, 2001.
- Günther 1995 Günther Wolfgang, *Zwei neue Temenitenverzeichnisse aus Milet*, *Chiron* 25, 1995, 43-53.
- Harland 2014 P.A. Harland, *Greco-Roman Associations. Texts, Translations, and Commentary. II. North Coast of the Black Sea, Asia Minor*, Berlin, 2014.
- Harris Cline 2012 Diane Harris Cline, *Six Degrees of Alexander. Social Network Analysis as a Tool for Ancient History*, *AHB* 26, 2012, 59-70.
- Knoepfler 2016 Denis Knoepfler, *Une femme de Callatis à Athènes dans un nouveau décret d'association religieuse au IIIe siècle av. J.-C.*, în Adrian Robu, Iulian Bîrzescu (ed.), *Mégarika*.

- Nouvelles recherches sur Mégare et les cités de la Propontide et du Pont-Euxin Archéologie, épigraphie, histoire*, Paris, 2016, 197-215.
- Robu 2016a Adrian Robu, *Mégare et les établissements mégariens de Sicile, de la Propontide et du Pont-Euxin. Histoire et Institutions*, Bern, 2016.
- Ruscu 2014a Ligia Ruscu, On Cult Associations at Istros and Tomis, *EN XXIV*, 2014, 139- 153.
- Ruscu 2014b Ligia Ruscu, Becoming Roman? Shifting Identities in the Western Pontic Greek Cities, în Victor Cojocaru *et al.* (ed.), *Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World during the Hellenistic and Roman Periods*, Cluj-Napoca, 2014, 473–488.
- Saprykin 2009 S. Yu. Saprykin, Савромат II и фиасы Боспора [Sauromates II și thiasoi din Bospor], *Drevnosti Bospora* 13, 2009, 328-347.
- Slavova 2016 Ἄποξ εἰρημένα and Other Lexical Rarities in the Greek Inscriptions on the Bulgarian Coast of the Black Sea in Antiquity, în M. Slavova, N. Sharankov (ed.), *Monuments and Texts in Antiquity and Beyond*, Studia classica Serdicensia V. Sofia, 2016, 488–511.
- Trümper 2011 M. Trümper, Where the Non-Delians Met in Delos. The Meeting-places of Foreign Associations and Ethnic Communities in Late Hellenistic Delos, în O.M. van Nijf, R. Alston, C.G. Wiliamson (ed.), *Political Culture in the Greek City After the Classical Age*, Leuven–Paris–Walpole, 2011, 49–100.
- Vitale 2013 Marco Vitale, Archonten, Hellenarchen und Königliche Statthalter im Regnum Bosporanum (Tanais), *ZPE* 184, 2013, 211-218.
- Zavoykina 2003 N.V. Zavoykina, Завойкина Н.В. Частные союзы Пантикапея в I–III вв. н.э [Asociațiile private din Panticapaeum în secolele I-III p. Chr.], *Drevnosti Bospora* 6, 120-137.
- Zavoykina 2013a N.V. Zavoykina, *Bosporskie fiasy: Mezhdú polisom i monarkhie* [*Thiasoi bosporani: între polis și monarhie*], Moscow, 2013.